

Скородід Д. І.

Державний торговельно-економічний університет
d.skorodid_fit_1_25_b_d@knu.edu.ua
м. Київ

ЧИ МАЮ Я ПРАВО НА САМОЗАХИСТ, ЯКЩО ДЕРЖАВА НЕЕФЕКТИВНО РЕАЛІЗУЄ ПРАВООХОРОННУ ФУНКЦІЮ?

Проблема реалізації права на самооборону в умовах обмеженої оперативної спроможності правоохоронних органів є актуальним питанням сучасної правозастосовної практики. У ситуаціях, коли загроза є реальною та безпосередньою, а правоохоронні органи об'єктивно не можуть прибути на місце події вчасно, особа змушена покладатися виключно на власні засоби захисту. Право на самооборону закріплено в українському законодавстві, однак між нормативним закріпленням цього права та умовами його безпечної реалізації існує суттєва правова прогалина. Аналіз зазначеної проблеми є метою цього дослідження.

В Україні право на самозахист закріплено на конституційному рівні. Зокрема, ст. 27 Конституції України чітко зазначає, що кожен має право охороняти своє життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших людей від незаконних нападів. Ст. 36 Кримінального кодексу України уточнює цю норму. Відповідно до неї, дія, вчинена з метою захисту законних прав та інтересів від суспільно небезпечного посягання, не вважається кримінальним правопорушенням. Держава, у свою чергу, несе конституційний обов'язок щодо забезпечення безпеки громадян. Ст. 3 Конституції визначає, що людина, її життя та здоров'я є найвищими соціальними цінностями. Закон України «Про Національну поліцію» у ст. 2 серед основних завдань поліції визначає охорону прав і свобод людини від протиправних дій. Ст. 55 Конституції України також гарантує кожному право захищати свої права і свободи від будь-яких порушень, використовуючи для цього засоби, не заборонені законом.

Між державою та громадянином, згідно з концепцією суспільного договору, що знайшла відображення у працях Дж. Локка та Ж.-Ж. Руссо і є теоретичним підґрунтям сучасного конституціоналізму, складається певне правовідношення: громадянин делегує державі монополію на застосування примусу, а держава забезпечує його безпеку. Проте ефективність реалізації цього обов'язку зумовлена фактичними можливостями правоохоронної системи. За даними аналітичних звітів Міністерства внутрішніх справ України, середній час прибуття патрульної поліції на виклик становить від 10 до 15 хвилин у міських районах і може перевищувати 30-60 хвилин у сільській місцевості, що об'єктивно унеможливає своєчасне реагування при безпосередньому нападі. У цьому випадку ст. 36 Кримінального кодексу України набуває особливого значення. Відповідно до неї, необхідна оборона є правомірною за умови відсутності явної невідповідності між засобами захисту та характером і ступенем небезпечності посягання. Ця оціночна категорія - «явна невідповідність» - є найменш визначеною і найбільш ризикованою з правозастосовної точки зору. Судова практика в Україні свідчить, що особи, які вжили заходів самооборони із застосуванням доступних засобів, нерідко притягувались до кримінальної відповідальності за перевищення меж необхідної оборони (ст. 118, 124 КК України), що суперечить правозахисній природі цього інституту.

Ст. 37 Кримінального кодексу України про уявну оборону не гарантує автоматичного звільнення від відповідальності: закон звільняє від відповідальності лише за умови, що помилка щодо небезпечності ситуації була об'єктивно виправданою з огляду на обставини справи. Оцінку цієї «вибачуваності» здійснює слідчий, прокурор або суддя в умовах ретроспективного аналізу події, яка розглядається поза межами стресової ситуації та гострого дефіциту часу, в яких діяла особа, що захищалася. Правова доктрина «стандарту розумної особи», широко застосовувана в прецедентному праві держав загального права, і частково імплементована в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 1 від 26 квітня 2002 року «Про судову практику у справах про необхідну оборону», вимагає оцінки дій особи, виходячи із суб'єктивного сприйняття загрози в конкретний момент часу. Аналогічна проблема виникає і зі ст. 55 Конституції: перелік «не заборонених законом засобів» захисту є невичерпним і відкритим для розширювального тлумачення. Засоби самооборони, що не є вогнепальною зброєю - зокрема, газові балончики, електрошокери, - формально підпадають під це визначення, проте їх застосування в конкретних обставинах підлягає індивідуальній оцінці уповноваженої особи. Ст. 38 та 39 КК України, що визначають порядок затримання злочинця та умови крайньої необхідності, також не забезпечують чітких гарантій правомірності дій особи, оскільки кожен випадок потребує індивідуального розгляду, що призводить до значної варіативності правозастосовних рішень.

У правозастосовній практиці України спостерігається стала тенденція до розбіжності між нормативним змістом інституту необхідної оборони та його реалізацією в судових рішеннях. Особи, що захищали свої законні права та інтереси, нерідко набувають статусу обвинуваченого у кримінальному провадженні, що перетворює жертву протиправного посягання на суб'єкта кримінальної відповідальності. Ця проблема особливо виразно проявляється на рівні судової практики: значна частина рішень місцевих судів не відповідає правовій позиції Верховного Суду, відповідно до якої право на необхідну оборону не залежить від можливості уникнути нападу або звернутися за допомогою до третіх осіб. Правова невизначеність щодо меж допустимої самооборони призводить до того, що особа, яка реалізувала своє конституційне право на захист, перебуває в стані правової невизначеності щодо наслідків власних дій для себе. Така ситуація є системною проблемою, що підриває довіру до правового інституту необхідної оборони та знижує загальну ефективність механізму захисту прав особи.

Вирішення зазначеної проблеми потребує комплексного підходу, що включає як нормативні, так і організаційні заходи. По-перше, необхідне формування єдиної та передбачуваної судової практики щодо меж допустимої самооборони - зокрема, через сформовані правові позиції Верховного Суду з урахуванням суб'єктивного сприйняття загрози особою, що захищалася, та конкретних обставин посягання. По-друге, доцільним є запровадження системної правової освіти для населення: за наявними оцінками, переважна більшість громадян ознайомлюється зі змістом ст. 36 КК України лише після виникнення правового спору. По-третє, необхідні реформи системи поліцейського реагування - збільшення кількості патрулів, скорочення нормативного часу прибуття на виклик і посилення присутності поліції в місцях підвищеного ризику. Лише за умови реалізації зазначених заходів держава зможе належним чином виконувати конституційний обов'язок щодо захисту прав громадян, а не лише проголошувати його на рівні нормативних приписів.

Таким чином, право на самозахист в Україні закріплено як на конституційному рівні (ст. 27, 55 Конституції України), так і на рівні кримінального законодавства (ст. 36–39 КК України). Водночас реалізація цього права без ризику кримінального переслідування не забезпечена достатніми правовими механізмами. Держава, яка конституційно зобов'язана гарантувати захист своїх громадян (ст. 3 Конституції), однак фактично не може забезпечити своєчасне реагування на загрозу, позбавляє громадянина можливості ефективно реалізувати право на самооборону без ризику правових наслідків. Це свідчить про системну невідповідність між нормативно закріпленими правами та механізмами їх практичного забезпечення, що потребує відповідних змін до законодавства та удосконалення правозастосовчої практики.

Скочиляс Н.В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

nataliaskocilas@gmail.com

м. Львів

ЧИ МАЮ Я ПРАВО НЕ БУТИ ЖЕРТВОЮ ВДРУГЕ? (ВТОРИННА ВІКТИМІЗАЦІЯ ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА)

Чи маю я право не бути жертвою вдруге? Чому система, покликана захищати мої права, перетворюється на ще один інструмент наруги? Чи можна вважати правосуддя відновленим, якщо шлях до нього пролягає крізь повторне приниження та знецінення болю? Коли замість звинувачень на адресу потерпілої особи: «чому ти не чинила опір?», – постануть жорсткі запитання до системи: «чому ти не захистила її гідність?».

Вторинна віктимізація – це травматизація жертви не прямим наслідком злочинної дії, а реакцією на потерпілу особу з боку певних інститутів та осіб. Вона може полягати у неналежній реакції правоохоронних органів, суду, суспільства чи засобів масової інформації. Такі дії є грубим порушенням прав людини й перед нами повстає критично важливе запитання: чи гарантує держава не лише покарання винного, але й гідне ставлення до потерпілої особи?

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю в державі. Однак на практиці жертви сексуального насильства нерідко стикаються з процедурою, яка прямо суперечить цим засадам.

Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, мають формальний склад, тобто вважаються закінченими з моменту вчинення протиправної дії, але для багатьох вони тривають роками в кабінеті слідчого, залі суду чи під прицілом суспільного осуду. Злочинець – це конкретна загроза, яку можна ідентифікувати, система – це нескінчений лабіринт, де кожен двері ведуть до нових протоколів та допитів. Страх перед кривдником – це страх болю, страх перед системою – це страх перед невідомим. Чи повірять мені? Чи не зроблять мене винною? Чи не стане моя трагедія лише черговим номером справи? На жаль, у цьому протистоянні жертві доводиться обирати: або мовчазний біль з відсутністю справедливості або публічне знищення, де кожен крок до справедливості вимагає віддавати частинку своєї гідності.